

Георгій ПАПАКІН

**АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО “ЧОРНІ ДОШКИ”
ЯК ЗНАРЯДДЯ РАДЯНСЬКОГО ГЕНОЦИДУ В УКРАЇНІ
В 1932–1933 роках**

Голодомор-геноцид Українського народу 1932–1933 рр. був заздалегідь продуманою і ретельно спланованою акцією московського компартійного режиму. Його жодною мірою не можна пов'язувати ні з погодними умовами, ні з розмірами врожаю на колгоспних та одноосібних ланах, ні з пошестями чи іншими природними факторами, на які посилаються деякі історики та політики. Неспростовний доказ цього – продумана стратегія репресивних заходів щодо українського селянства з метою створення для них нестерпних умов життя.

Невід'ємною складовою “боротьби за хліб”, а, вірніше, – проти українського народу, стали так звані “чорні дошки” – найпотужніше знаряддя з арсеналу каральних заходів комуністичного режиму. На нашу думку, звинувачення у “невиконанні плану” засіву або хлібозаготівель, який було заверстано нагорі і зазвичай перевищував реальні можливості селян, слугувало лише приводом для створення на селі умов, несумісних із життям, що є однією з ознак геноциду.

Після певних пошуків найефективнішого із заходів “адміністративно-фінансового натиску до злісних нездавальників хліба”, як його визначив у березні 1932 р. в одній зі своїх постанов Херсонський обком КП(б)У (було випробувано розпуск колгоспів, натуральне штрафування одноосібників, товарну блокаду населених пунктів тощо), у хід пішли “чорні дошки”.

Досі не існує усталеної думки щодо конкретної дати впровадження “чорних дошок”. Більшість дослідників вважають нею 1 листопада 1932 р., коли до щоденника своєї поїздки на Північний Кавказ Л. Каганович записав пропозицію занести на “чорну дошку” 3–5 станиць Кубані¹.

Але результати опрацювання державними архівами 17-ти областей упродовж минулого і поточного року дотичних фондів, насамперед радянських та партійних органів різного рівня, прокуратури, контрольних комісій – робітничо-селянських інспекцій, а також матеріалів місцевої преси дозволяють нам стверджувати, що такі репресії, як і сам термін у контексті антиселянських заходів, почали застосовуватися значно раніше – на початку 1932 чи навіть у 1931 рр. За даними зведеного реєстру занесених на “чорну дошку” населених пунктів та колгоспів України, складеного в Українському інституті національної пам'яті на підставі вищезгаданих даних з регіонів, початкова хронологія та географія запровадження таких репресій виглядає так:

– у *Донецькій області* відомості про занесення на “чорну дошку” восьми артільей та районних організацій Біловодського району датовані 1 березня, квітнем, червнем і вереснем 1932 р.²;

– у *Київській області* ще у серпні 1932 р. цей вид репресій застосували щодо Олександрійської сільради Білоцерківської міськради, у вересні – щодо Зарічанської та Ротокської сільрад тієї ж міськради³;

– в *Одеській області* 15 січня 1932 р. на “чорну дошку” занесли перший колгосп, очевидно, ім. Фрунзе Дмитрівської сільради Знаменського району (нинішня територія Кіровоградської області)⁴, у серпні 1932 р. – Долинівську, Живанівську, Козирівську, Комишуватську, Лозуватську, Назарівську, Федорівську, Черняхівську сільради, у вересні – Ганнівську, Германівську сільради⁵; 16 жовтні на “чорну дошку” потрапили населені пункти, розташовані на території сучасної Херсонської області (с. Бабине, Великий Болград, Петрівка, Смідовичі)⁶;

– у *Чернігівській області* (територія сучасної Сумської області) занесення на неї м. Буринь та приміських колгоспів, Головинської, Купецької, Миколаївської, Михайлівської сільрад припадають на жовтень 1932 р.⁷, хоча перший такий випадок у даному регіоні щодо Лушницької, Пирогівської, Тимонівської сільрад Шосткинського району датований ще початком червня⁸, а стосовно колгоспів с. Попова Слобода (артілі ім. Молотова, ім. Шевченка, “Українець”, “Дніпрова хвиля”, ім. Петровського, ім. Сталіна, “Перше травня”, “Червоний Донбас”) – 10 серпня 1932 р.⁹;

також у жовтні під дію режиму “чорних дошок” потрапили одноосібники 12-ти сіл Чернігівського району¹⁰;

– у *Дніпропетровській області* (нині територія Запорізької області) перші відомості про використання “чорних дошок” датуються жовтнем 1932 р.: до репресивного списку за рішенням місцевої влади занесли Біленську, Купріянівську, Малокатеринівську, Мар’ївську, Матвіївську, Новокатеринівську, Розумівську, Смолянську, Степну сільради¹¹.

Підставою для складання такого реєстру стали фонди обласних та районних компартійних комітетів, обласних та районних органів виконавчої влади, прокуратури, регіональних та місцевих контрольних комісій – робітничо-селянської інспекції, а також публікації у пресі.

Узагальнені відомості щодо “чорних дошок” дозволяють стверджувати, що, з’явившись на початку 1932 р., до літа цей вид репресій використовувався спорадично; влітку він набув певного поширення, а з жовтня – вже широко застосовувався.

Конкретні обставини проголошення такого репресивного заходу ще до прийняття відповідної загальнореспубліканської постанови можна простежити на прикладах кількох місцевих парторганізацій. Так, на території сучасної Сумської (тоді Чернігівської) області бюро Середино-Будського райкому КП(б)У 15 листопада 1932 р. ухвалило цілком таємну постанову про занесення на “чорну дошку” с. Чернацьке у зв’язку з “ганебним станом виконання хлібозаготівлі (на 15 листопада виконано 56,6 %)”. Щодо його мешканців було вирішено вжити таких заходів: вивести із с. Чернацького весь крам, перекинувши його до передового с. Пигарівка; широко популяризувати через районну пресу цю постанову; зобов’язати районний пресовий орган КП(б)У “Конопляр Середино-Будщини” переключитись на питання хлібозаготівлі, організувавши в с. Чернацькому виїзну редакцію. Репресій зазнало районне керівництво: “за опортуністичне ставлення до хлібозаготівель, за несвоєчасне доведення плану до кожного здавця, чим зірвано план хлібозаготівлі по с. Чернацькому, – голову сільради т. Окопського зі складу пленуму РПК вивести, оголосити сувору догану з попередженням, з роботи в с. Чернацькому зняти, перекинувши його на низову

сільську роботу; секретарю партосередку т. Сидоренку оголосити сувору догану з попередженням, попередивши його, що в разі не буде певного зламу в хлібозаготівлі на протязі декади, буде поставлено питання про перебування в лавах партії”¹². Наступного дня аналогічне питання розглядало бюро Конопотського райпарткому тієї ж області. Характерною особливістю цього рішення стало таке: занесення на “чорну дошку” одразу кількох сіл (Бочечки, Козацьке, Малий Самбір, Хижки); попередження групи “кандидатів” до занесення на “чорну дошку” (Великий Самбір, Соснівка, Сем’янівка, Юрівка, Шевченкове) з випробувальним терміном до 1 грудня; відсутність переліку репресивних заходів щодо згаданих сіл. Лише завважувалося, що до них застосовуватимуться “всі міроприємства до сіл, що з’являються на чорній дошці”. Це могло означати лише одне: такий перелік обов’язкових репресивних заходів уже існував і був повсюдно поширеним. Також привертає увагу фіксація залучення до репресій керівника райвідділу ГПУ, прокурора, судді (їх звільнили від виконання обов’язків уповноважених райкому в окремих селах, щоб вони зосередилися на розгляді справ хлібозаготівлі)¹³.

Факт такої “осінньої” активізації репресивних заходів пояснюється тим, що фактично тільки з листопада, за визнанням генерального секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, “розпочали піднімати партійну організацію на хлібозаготовки”. Фактично це означало, що восени 1932 р., коли врожай уже було зібрано, а інших джерел харчування не лишилося, настав час зробити життя народу практично нестерпним, кинути всі сили компартійного апарату, від верхнього ешелону до низових партосередків, на боротьбу із селянством.

Саме в цей період вище партійно-радянське керівництво вирішило підтримати таку “місцеву ініціативу”, яка повністю вписувалася в стратегію ескалації боротьби за фізичне нищення українського селянства. Ініціатором його всеукраїнського застосування як заходу створення абсолютно неможливих умов для проживання у певній місцевості стало політбюро ЦК КП(б)У. Вперше сам термін “чорні дошки” та його трагічний зміст на всеукраїнському рівні фігурували в постанові республіканського компартійного штабу від 18 листопада 1932 р. серед “заходів з посилення хлібозаготівель”, які застосовувалися для подолання “куркульського впливу”. Перелік репресивних дій, вочевидь спрямованих на фізичне нищення українців, був таким: припинення всієї торгівлі (як державної, так і кооперативної) та постачання будь-якого краму (а наявний підлягав вивезенню); припинення колгоспної торгівлі; заборона кредитування у будь-якій формі та дотермінове стягнення раніше виданих кредитів та інших фінансових зобов’язань; проведення ретельної “чистки” складу колгоспів від “контрреволюційних елементів”¹⁴. Офіційним державним актом, що запровадив такий режим, стала постанова РНК УСРР “Про боротьбу з куркульським впливом в колгоспах” від 20 листопада 1932 р. з Інструкцією до неї (досі не опубліковані; виявлені нами у фонді Уповноваженого з важкої промисловості ЦДАВО України). Зокрема, інструкція передбачала: “щоб подолати куркульський опір хлібозаготівлям, встановити занесення на “чорну дошку” колгоспів, що злісно саботують задачу (продаж) хліба за державним планом”. І далі повністю дослівно переказувався зміст постанови політбюро ЦК КП(б)У, лише з тією різницею, що постанова республіканського компар-

тійного штабу була написана російською мовою, а постанова РНК – українською. Правом занесення колгоспів на “чорну дошку” наділялися облвиконкоми¹⁵.

Одразу після ухвалення зазначених партійно-радянських рішень розгорнулася кампанія щодо їх доведення до місцевих органів і стимулювання складання відповідних списків. Зокрема, бюро Харківського обкому КП(б)У своєю постановою “Про хід хлібозаготівель” від 20 листопада 1932 р. зобов’язувало мобілізувати всі парторганізації області, весь радянський і колгоспний актив на виконання постанови ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р., вимагало від комфракції облвиконкому у дводенний термін розробити заходи щодо застосування натуральних штрафів, занесення колгоспів на “чорну дошку”, а також проведення чистки сільських партосередків з висилкою “вичищених” за межі області як політично шкідливих та небезпечних елементів¹⁶. Чернігівський обком КП(б)У 21 листопада направив райпарткомам таку директиву: терміново надати списки господарств, які “саботують хлібозаготівлі”, для їх занесення на “чорну дошку”¹⁷.

Буквально за лічені дні подібні репресії набули значного поширення. 26 листопада 1932 р. заступник Голови РНК УСРР О. Сербиченко направив республіканському партійному штабові узагальнюючу довідку, складену за відомостями з областей, про занесення на “чорну дошку” колгоспів (довідка не опублікована, виявлена нами у ЦДАВО України). У супровідному листі Сербиченко звертав увагу ЦК КП(б)У на місцеві “перегини”, до числа яких відніс: надто широке застосування “чорних дошок” (8 районів Вінницької області), застосування репресій не тільки щодо колгоспів, але й сіл та сільрад (АМСРР, Донецька область), надмірні розміри штрафів (до 1000 крб. пересічно на одне господарство у Дніпропетровській області, 382 крб. пересічно на одне господарство у Чернігівській області). Він просив дати вказівки з приводу цих перегинів¹⁸. Нам невідомо, чи отримав він такі, але очевидно, що з боку заступника керівника уряду тут була наявна, за термінологією того часу, “політична короткозорість” – він не збагнув, у чому полягала політика партії, не відстежив її “генеральної лінії”. А республіканський загін ВКП(б) вимагав використовувати всі можливі й неможливі засоби, щоб збезлюднити територію України. Що ж стосується самої довідки, складеної станом на 26 листопада (від прийняття відповідної постанови РНК УСРР минуло менше тижня), то вона містила такі відомості:

Вінницька область – 8 районів (усі села та колгоспи Брацлавського, Липовецького, Любарського, Немирівського, Станіславчинського, Чуднівського, Хмельницького, Тульчинського районів), 39 сіл, 33 колгоспи;

Дніпропетровська область – 85 колгоспів;

Донецька область – чотири села та чотири сільради;

Чернігівська область – 13 колгоспів, 38 сіл, 1646 одноосібників;

Харківська область – станом на 23 листопада на “чорну дошку” не занесено жодного села чи колгоспу;

АМСРР – два колгоспи та одне село.

Київська та Одеська області своєчасно не надіслали відомостей, а тому не фігурували в довідці, хоча, як уже зазначалося, “чорні дошки” з’явилися

там ще влітку (не пізніше серпня). Окрім того, у довідці Раднаркому згадувалися пропозиції двох облвиконкомів про занесення на всеукраїнську “чорну дошку” сіл Горячівка Крижопільського району, ст. Любар Любарського району, с. Карпівці Чуднівського району, с. Мазурівка Хмельницького району, с. Турбів Липовецького району Вінницької області; с. Астахове Ровенецького району, Гурзуф Маріупольського району, колгоспу “Владика” Старо-Микольського району Донецької області¹⁹.

Темпи втілення в життя комплексу репресивних заходів проти селян були вражаючими. Уже станом на 2 грудня 1932 р., за офіційними відомостями Наркомзему УСРР, кількість об’єктів репресій значно зросла, і мало місце таке їх розміщення по республіці:

Вінницька область: ті ж 8 районів; крім того, по інших районах – 44 колгоспи, одноосібники 42-х сіл;

Дніпропетровська область: 228 колгоспів 44-х районів;

Донецька область: 12 колгоспів, 6 сіл, 2 сільради, одноосібники 25-ти сіл;

Київська область: 51 колгосп у 48-ми селах 19-ти районів;

Одеська область: 12 колгоспів у 9-ти районах;

Харківська область: 23 колгоспи в 16-ти селах 9-ти районів;

Чернігівська область: 13 колгоспів, 38 сіл, 1646 одноосібників; АМСРР – 2 колгоспи та 1 село²⁰.

В інформації Наркомзему відмічалися ті ж недоліки у застосуванні “чорних дошок”, що й у листі О. Сербиченка. Але іронія долі полягала в тому, що невдовзі ці саме “недоліки”, що перебували у річищі загальної політики партії, набули характеру повсякденної практики. Логіка більшовицької антиселянської боротьби призвела до масового застосування режиму “чорних дошок”. Репресії були спрямовані проти адміністративних та господарських одиниць, установ, підприємств, навіть окремих осіб. До них активно вдавалися центральні й обласні партійно-радянські органи, хоча нерідко питання вирішувалися саме так і на районному рівні. Окрім того, облвиконкоми порушили питання про створення всеукраїнської “чорної дошки”, і навіть намітили кандидатів до неї: п’ять сіл Вінницької, дванадцять – Київської та чотири – Одеської областей.

Центральна українська влада охоче підтримувала такі місцеві ініціативи, які ще більше розкручували маховик репресій. Тому 6 грудня 1932 р. було ухвалено спільну постанову ЦК КП(б)У та РНК УСРР “Про занесення на “чорну дошку” сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі”. Саме нею шість населених пунктів Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей “за явний зрив плану хлібозаготівель і злісний саботаж” були повністю обмежені в отриманні товарів, торгівлі, кредитуванні, а державні й кооперативні активісти, всі колгоспники згаданих сіл піддавалися “чистці”.

Цікавим видається той факт, що дана постанова суперечила попередній (від 18 листопада), адже об’єктом занесення на “чорну дошку” ставали не колгосп як одиниця “соціалістичного” господарювання, і навіть не сільрада як адміністративна-господарська одиниця, а село, тобто певна місцевість з усіма її мешканцями – колгоспниками, одноосібниками, кустарями, робітниками, вчителями тощо. Це, поза сумнівом, ще раз свідчи-

ло: метою більшовицької політики все ж таки було не виконання плану хлібозаготівель (це використовувалося лише як привід), а нищення селянства, усіх, хто жив на селі. Задля цього республіканський компартійний штаб не переймався суперечливістю своїх постанов. Можна припустити, що саме в такий спосіб була схвалена чергова “місцева ініціатива” щодо поширення режиму “чорних дошок” на будь-які об’єкти, а не лише колгоспи. Відтоді на “чорну дошку” заносили й колективи МТС, ліспромгоспи, працівників районних установ (навіть юридичних консультацій, які не мали відношення до сільського господарства), окремих колгоспників за те, що вони не стали до праці, та ін. “Чорні дошки” перетворилися на універсальну зброю.

Очевидною була й пропагандистська мета постанови про “чорні дошки”: залякати, зробити поступливими інших селян, стимулювати місцеві органи до активної роботи з виконання партійних директив. Це засвідчує передусім телеграма ЦК КП(б)У та РНК УСРР керівникам трьох згаданих областей, що містила інструкцію щодо застосування постанови. С. Косіор та В. Чубар наполягали на “рішучому і до кінця” впровадженні репресивних заходів, використанні всіх форм політичної роботи тощо. Щодо репресованих сіл вказувалося: “У селах, підпалих під куркульський вплив, занесених постановою ЦК та РНК на “чорну дошку”, необхідно відповідною постановкою організаційно-політичної роботи вирвати з-під куркульського впливу кращу частину колгоспників та одноосібників та за їх активної участі не тільки розправитися з куркулями та їх посібниками, але й ліквідувати їх вплив у колгоспах та серед одноосібників, домогтися виконання плану хлібозаготівель”²¹. Очевидно, що слова “розправитися з куркулями” носили характер прямої директиви – йшлося якщо не про фізичне знищення, то принаймні про застосування всього комплексу інших репресій: конфіскація майна, виселення, судове переслідування. Крім того, це було і приховане заохочення самосуду над ними, адже компартійне керівництво намагалося довести, що саме “куркулі” стали основною причиною створення нелюдських умов життя в репресованих селах.

Конкретні приклади репресивних заходів проти тих, кого вважали “куркулями”, “підкуркульниками” або ж такими, які потрапили під “куркульський вплив”, містять документи Держархіву Харківської області. Постановою бюро Богодухівського райкому КП(б)У Харківської області “Про додаткові репресії для сіл і колгоспів, що взяті на “чорну дошку” за злісне невиконання планів хлібозаготівлі” від 30 листопада 1932 р. керівникам партосередків, комфракціям райвиконкомів та МТС доручалося ретельно переглянути не тільки склад керівних органів, а й рядових колгоспників “з метою виключити весь куркульський ворожий елемент”. Такі списки мали бути направлені слідчим органам “для притягнення до відповідальності”²².

Відомості щодо “розправ” містить газетна інформація про ситуацію в занесеному на всеукраїнську “чорну дошку” с. Піски (колгосп ім. А. Марті) Баштанського району Одеської області. Повідомляється, зокрема, що за місяць, який минув від дня оголошення репресій, комірника колгоспу засудили до позбавлення волі на 10 років; 30 господарств виселили за межі України. Але

сількор називав ще 7 прізвищ “куркулів”, котрі активно саботують хлібозаготівлі, наголошуючи, що це – не всі, закликав “не панькатися з ними”, а “бити-ся за змиття чорної плями” тоннами хлібу, вивезеного з села²³.

Республіканська “чорна дошка” означала, окрім усіх згаданих репресій, ще й додаткові значні акції з боку органів центральної та місцевої влади. Інакше важко пояснити, чому через три дні після занесення на всеукраїнську “чорну дошку” двох сіл Харківської області секретаріат обкому КП(б)У прийняв спеціальне рішення “Про занесення на “чорну дошку” сіл Лютецьки Гадяцького району та Кам’яні Потоки Кременчуцького району як сіл, що злісно саботують хлібозаготівлі”, прийняте шляхом опитування членів секретаріату²⁴.

Ми не маємо переліку всіх уживаних заходів, але це спадає на думку з огляду на останній пункт постанови ЦК КП(б)У та РНК УСРР від 17 жовтня 1933 р. про зняття с. Кам’яні Потоки з “чорної дошки”. Там йшлося про скасування “всіх постанов і розпоряджень народних комісаріатів, Харківського облвиконкому й інших центральних, обласних та районних органів щодо застосування до с. Кам’яні Потоки будь-яких репресій чи обмежень в зв’язку з занесенням його на “чорну дошку”²⁵. Очевидно, кожен орган, залежно від своєї компетенції та рівня, додавав щось до того, аби зробити умови життя там нестерпними.

На кінець листопада – грудень 1932 р. припадає пік “чорнодощечних” заходів. Саме тоді на “чорну дошку” було занесено більш як 80 % усіх населених пунктів, колгоспів, сільрад, районів, щодо яких відомо про застосування таких репресій. У листі ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) від 8 грудня називалася цифра у 400 колгоспів, щодо яких вжили цей репресивний захід. Але очевидно, що це – не остаточна їх кількість, адже тільки Дніпропетровська область на початок грудня 1932 р. давала більше половини загальної чисельності (225). Точні підрахунки ускладнюються відсутністю відомостей про те, скільки таких колгоспів було в кожному районі, в сільраді, окремому селі.

Питання повноважень щодо складання “чорних дошок” практично не стояло на порядку денному. Здебільшого ніби дотримувався проголошений порядок: такий список затверджувався в області. Приклад подібної процедури демонструє постанова Донецького облвиконкому від 5 грудня 1932 р., якою на “чорну дошку” заносилися колгоспи “Нове життя”, ім. Ворошилова, “Червоний партизан”, “Перемога”, “Повна Деревня”, “9 січня”, розташовані у різних районах; колгосп с. Звірівка Гришинського району, с. Нова Деревня Старокаранського району, колгоспники та одноосібники Дубровської сільради Чистяківського району тощо. Але відомі також рішення з цього приводу бюро обкому КП(б)У й обласного оргбюро (як на Чернігівщині)²⁶. На Харківщині процедурі занесення колгоспів на “чорну дошку” було присвячене спеціальне рішення секретаріату Харківського обкому КП(б)У, прийняте шляхом опитування його членів. У згаданому документі накреслювався порядок запровадження цих репресій, зокрема йдеться про дотримання встановленого порядку щодо винесення такого рішення постановою облвиконкому²⁷. Класичний зразок процедури прийняття ухвали про “чорні дошки” містять документи Держархіву Вінницької області; з них дізнаємося, що 19 листопада 1932 р. було затверджено постанову облвикон-

кому “Про перебіг хлібозаготівель в районах області”, справжній зміст якої розкриває вже перший пункт: “Нижчезазначені райони, села, колгоспи, одноосібні господарства сіл, що під впливом глитайських та рвацьких елементів стали на шлях саботажу хлібозаготівель – невиконання свого обов’язку перед пролетарською державою – занести на “чорну дошку” [далі йшов перелік із 6-ти районів, 40-ка сільрад та 31-го колгоспу. – Г. П.]”²⁸. А перед тим, 17 листопада, було ухвалено постанову бюро Вінницького обкому КП(б)У майже з такою ж назвою, де, зокрема, вказувалося: “Фракції [комуністів. – Г. П.] ОВК протягом однієї доби видати постанову про занесення на “чорну дошку” тих районів, сіл і колгоспів, які злісно саботують хлібозаготівлі. Проект постанови затвердити (додається)”²⁹. Облвиконком слухняно виконав цю компартійну директиву, продублювавши своїм рішенням проект обласного партштабу.

Нерідко велику активність виявляли районні органи – як партійні, так і радянські. Це були відповідні бюро райпарткомів, президії райвиконкомів, тобто звужений склад цих місцевих органів (як правило, до десяти осіб). Зокрема, у Буринському районі Сумщини 29 жовтня 1932 р. таку постанову ухвалив райвиконком, 15 листопада – бюро Середино-Будського райпарткому, 16 – бюро Конотопського райкому КП(б)У³⁰. 5 лютого 1933 р. рішення щодо застосування репресій до колгоспу “Вільний шлях” Біловодської сільради Роменського району Чернігівської області за зрив хлібозаготівель ухвалила президія Роменського райвиконкому³¹. У Долинському районі Дніпропетровської області (нині це територія Кіровоградської області) застосовувалася змішана система визначення кандидатів на голодну смерть. Так, 3 грудня 1932 р. с. Іванівку занесли на “чорну дошку” рішенням бюро райкому КП(б)У, а села Гурівка та Олександрівка потрапили туди за ухвалою президії райвиконкому від 12 листопада; районний парткомітет підтримав це трохи пізніше – 21 листопада³².

У Харківській області, де був спеціально затверджений порядок занесення на “чорну дошку” (лише постановою облвиконкому), вже 14 січня 1933 р. подібне рішення щодо хуторів Шморівки, Темнівки, Шубіна схвалило “спільне розширене засідання президії Лизогубівської сільради та правлінь колгоспів Харківської приміської смуги”³³. 16 лютого того ж року за рішенням бюро Золочівського райкому КП(б)У на “чорну дошку” було занесено с. В. Рогозянка за “зрив визначеного обкомом КП(б)У терміну утворення в районі насінневого фонду” із застосуванням до нього всіх репресій, передбачених постановою ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р.³⁴

Зазвичай згадані рішення – по суті, смертні вирoki населенню конкретних місцевостей – широко оприлюднювалися в партійно-радянській пресі. На заваді не стояв навіть гриф “Цілком таємно”, яким супроводжувалися такі рішення. Партштаби приймали спеціальні ухвали щодо публікації певних пунктів своєї постанови у відкритій пресі, адже приклад занесених на “чорну дошку” населених пунктів мав нажахати всіх інших.

Цинізм партійно-радянського керівництва полягав у тому, що воно вимагало роздмухувати навколо своїх репресій пропагандистську кампанію, не лише широко оповіщати про репресії, але й отримувати їх “всенародну підтримку”. Але найбільше зухвальство полягало в організації схвалення репресивних дій самим населенням, якого позбавляли можливості вижити. Так, у

Чернацькій сільраді, яка 15 листопада 1932 р. опинилася на “чорній дошці”, 25 грудня відбулися загальні збори жінок, що під пильним компартійним оком ухвалили резолюцію щодо підтримки репресивних заходів проти тих, хто “саботував” хлібозаготівлю – звичайно ж, одногосно³⁵.

Політично-пропагандистська складова репресивної кампанії вимагала, щоб обраний для занесення об’єкт був знаним у регіоні. Тому Л. Каганович під час поїздки Одещиною в грудні 1932 р. зафіксував у щоденнику щодо Доманівського району: “На чорну дошку обрані невдало маленькі колгоспи в 18 та 26 дворів”. Таке зауваження може слугувати опосередкованим підтвердженням думки, що невиконання хлібозаготівельних планів було лише приводом для вжиття репресій³⁶. У даному випадку Каганович спеціально зазначив невдалість такого прикладу.

Згодом, дуже швидко, партійно-радянські органи визнали незначний ефект окремих вжитих заходів. Було неможливо, наприклад, повністю припинити торгівлю. Як зазначалося в інформації республіканського Наркомзему від 2 грудня 1932 р., “мешканців таких районів і сіл не позбавлено можливості купувати крам у сусідніх селах або районах”. Крім того, за заявою ЦК КП(б)У, “село вже досить насичене товарами”, а ті, які потрібні щодня, все ж таки можна купити за підвищеними цінами. Більша ефективність визнавалася за штрафами, які активно використовувались надалі, а також за дотерміновим стягненням натурплати. На місцевому рівні репресивні заходи виглядали ще бруталнішими: боротьба з родичами селян, які працювали у промисловості й на транспорті, скорочення земельних площ колгоспів, відрядження бригад “уповноважених”, відбирання свійських тварин тощо. Таким чином, поставлені на “чорну дошку” місцевості опинялися поза законом, і до них вживалися додаткові, не передбачені нормативними актами заходи. Так, рішенням Бердянського райвиконкому від 28 грудня 1932 р. до занесених на “чорну дошку” колгоспів ім. Шевченка Новоолексіївської сільради та “Червоний стяг” Ногайської сільради, крім заборони торгівлі, було вжито такі заходи: термінове (до 28 грудня) стягнення всієї заборгованості, накладання натурштрафів м’ясом із здаванням до 5 січня 1933 р., заборона будь-якого помолу та надсилання бригад, які мають забезпечити все це³⁷. Секретар Мелітопольського райпарткому та голова райвиконкому тодішньої Дніпропетровської області 21 січня 1933 р. направили таємну директиву радянським та партійним осередкам Костянтинівської сільради щодо колгоспу “Радянський степ”, занесеного на “чорну дошку”, вимагаючи вжиття таких заходів: повністю вилучити весь хліб, раніше виданий колгоспникам; упродовж 48-ми годин повністю погасити борги, а після того – в рахунок боргів, м’ясного податку та натурштрафу – відібрати у кожного колгоспника худобу, свійських птахів, інше цінне майно; зобов’язати колгоспників повернути 200 тонн зерна (ніби розкраденого і прихованого) – до 24 січня, інакше до них вживатимуться судові репресії; повернути до 25 січня всі натуральні аванси. За невиконання членам компартії та комсомольцям погрожували виключенням з партії та комсомолу, а колгоспникам – з колгоспу³⁸. На Сумщині винайшли ще один хід, щоби вплинути на селян через їхніх родичів-робітників: зобов’язали партосередки шосткинських заводів “провести роботу серед робітників, що зв’язані з сільським господарством, примусивши їх негайно виконати завдання з хлібоздачі, застосовуючи до окремих

злісних нездатчиків заходи зняття з роботи, виключення з профспілок”³⁹. На Харківщині ще 18 листопада 1932 р. спеціальною постановою бюро обкому “Про репресії”, крім натурштрафів, також передбачалося відбирання присадибних ділянок у “злісних нездатчиків хліба”⁴⁰.

Доведений до широкого загалу перелік репресивних заходів, пов’язаних з перебуванням на “чорній дошці”, постійно доповнювався. Є свідчення, що Держбанк УСРР теж долучився до цих дій. Так, зберігся наказ керівника його Тростянецької філії, який зафіксував, окрім дотермінового стягнення всіх видів позики, й закриття всіх рахунків відповідних колгоспів. Причому задля здійснення таких стягнень з репресованих колгоспів с. Боромля туди відбув особисто керівник банківської філії⁴¹. Аналогічні факти маємо і по Богодухівському району Харківської області. Після оголошення про занесення на “чорну дошку” сіл П. Микитівки, Сінного, Олександрівки (артілей ім. Шевченка, ім. Сталіна, “Правда”, “Нова громада” та одноосібного сектора цих сіл) одним з пунктів спеціальної постанови райкому КП(б)У “За злісне невиконання планів хлібозаготівлі” від 30 листопада 1932 р. передбачалося, що впродовж трьох днів керівники місцевих банківських установ стягнуть “всю термінову і довготермінову позику з цих колгоспів” і надалі припинять їх кредитування та навіть просто грошові виплати. Райфінвідділ мав забезпечити стягнення всіх державних платежів, накладених на колгоспи та одноосібників⁴².

Приклад с. Городище Ворошиловського району Донецької області, занесеного на “чорну дошку” у листопаді 1932 р., свідчить, що місцева влада, залякана директивними вказівками згори, намагалася забезпечити себе й свої посади шляхом створення нелюдських умов для мешканців “чорнодощечних” сіл. Так, оскільки згадане село знаходилося неподалік ст. Дебальцево, що охоплювало нелегальну привокзальну торгівлю, а значна частина населення працювала на копальнях, в кустарних майстернях і мала гарні присадибні ділянки, звичайні репресивні заходи режиму “чорної дошки” не давали бажаних результатів. Тоді Ворошиловський міськком КП(б)У винайшов таке: встановлення закритого списку відпуску товарів, з якого вилучено більше тисячі членів родин колгоспників та одноосібників, котрі працювали на виробництві; дотермінове утримання понад 23,5 тис. крб. кредитів; вилучення посівного фонду колгоспу в рахунок хлібозаготівель. Окрім того, від обкому компартії міськком просив дозволу на накладання штрафу м’ясом у розмірі 15-місячної норми, вилучення найкращих ділянок землі для продбази вугільників, звільнення з промислових підприємств як мінімум 150-ти членів родин мешканців Городища, звинувачених у зриві хлібоздавання і, в разі продовження “саботажу”, – виселення винних у цьому на Північ⁴³.

Страх місцевих керівників за власну долю не був безпідставним. Так, збереглися відомості, що Харківський обком КП(б)У дуже суворо поставився до уповноважених, надісланих від області, які мали забезпечити виконання хлібоздавальних планів у “чорнодощечних” колгоспах. За “злочинну бездіяльність, відсутність боротьби з куркульським саботажем” чотирьох з них відізнали з районів, віддали під партійне слідство, а роботу всіх інших мали прискіпливо перевірити секретарі райпарткомів. Замість знятих протягом 24-х годин обком мав надіслати інших, “міцних” уповноважених. Що

ж до місцевих керівників, то їх зобов'язали взяти під особисті контроль та відповідальність стан справ у зазначених колгоспах⁴⁴. Золочівський райпартком 16 лютого 1933 р. виніс рішення щодо попередження місцевих керівників та уповноваженого райпарткому про притягнення їх, у разі, якщо вони не виправлять ситуацію зі збиранням насіння у таких колгоспах, “до найсуворішої відповідальності”⁴⁵.

Більше того, під постійною загрозою самим зазнати репресій перебували цілі місцеві компартійні та комсомольські осередки. У лютому 1933 р. харківські обласні органи прийняли рішення про занесення Петрівської партійної та комсомольської організацій на “чорну дошку”, а Петрівський райком КП(б)У вимушено вітав таку постанову облпарткому й облвиконкому⁴⁶. Харківський обком КП(б)У рішенням свого бюро “Про колгоспи, що їх занесено на “чорну дошку” декларував встановлення систематичного щоденного контролю за застосуванням заходів впливу, передбачених постановою ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 р. до таких колгоспів, та постійного обліку перебігу хлібозаготівель у них”⁴⁷.

Коли у січні 1933 р. с. Герасимівку Роменського району Чернігівської області районна влада намітила “за злісний саботаж хлібозаготівель” занести на “чорну дошку”, то голову сільради, голову колгоспу, а також його управу постановили “віддати до суду, прохаючи прокуратуру притягти їх до кримінальної відповідальності з тим, що терміновим порядком закінчити слідство і справу розглядати показовим порядком на місці в селі”⁴⁸. Слова про контроль прокуратури за селами, занесеними на “чорну дошку”, не були лише погрозами. Такий контроль був щоденним і всеосяжним – адже найповніший з усіх існуючих перелік репресованих колгоспів по Дніпропетровській області вдалося виявити саме у фонді обласної прокуратури⁴⁹.

Стан справ у занесених на “чорну дошку” населених пунктах та колгоспах постійно відстежувався. З цією метою до сіл направляли спеціальних уповноважених усіх рівнів – від центру, області та району. Доходило до того, що, наприклад, в оголошеному на республіканській “чорній дошці” с. Піски Баштанського району Одеської області 25 грудня 1932 р. уповноважений від ЦК ВКП(б) Л. Каганович нарахував загалом 30 різних уповноважених з хлібозаготівель і змушений був записати у щоденнику: “Нині село від них розвантажуються”⁵⁰. Контролем за дотриманням загальнообов'язкового “набору” каральних заходів та покарань займалися, окрім спеціально призначених уповноважених, також представники партійно-державних контрольних органів – інспектури КК–РСІ. Так, серед архівних документів збереглися матеріали перевірки застосування репресій, передбачених у зв'язку із занесенням населених пунктів на “чорну дошку” за невиконання планів хлібозаготівлі та інших платежів, здійсненої у лютому 1933 р. у с. Бродщина Кобеляцького району Харківської області інструктором Кобеляцької районної КК–РСІ Шкарбуненком⁵¹.

Харківський обком на початку січня 1933 р. спеціально розглянув питання посилення хлібозаготівель у таких колгоспах. Їх налічувалося 25, і лише по трьох з них (Зінківського, Новогеоргіївського та Оржицького районів) було зафіксоване стовідсоткове виконання плану хлібоздавання. Тому лідери харківських комуністів закликали “ні в якому разі не обмежуватися напівмірами у застосуванні репресій”⁵².

Єдиний спосіб вийти з цього списку теоретично полягав у виконанні плану хлібозаготівель. І дійсно, із згаданих у постанові ЦК КП(б)У та РНК УСРР від 6 грудня 1932 р. населених пунктів трьох областей тільки два села – Гаврилівка Дніпропетровської та Лютеньки Харківської областей – 25 січня 1933 р. були офіційно зняті з “чорної дошки”. Це аргументувалося “серйозними зрушеннями у виконанні плану хлібозаготівель”⁵³. Але інших відомостей щодо такого зняття ми практично не маємо. Навіть ті три колгоспи Харківської області, які в січні 1933 р. виконали планові зобов’язання з хлібоздавання, формально не знімалися з “чорної дошки”. Село Кам’яні Потоки Харківської області було знято із загальноукраїнської “чорної дошки” лише у жовтні 1933 р.: за успіхи в хлібоздавальній кампанії поточного року⁵⁴. Складається враження, що влада не дуже квапилася з цим, намагаючися продовжити дотримання режиму нелюдських умов, створених у певних місцевостях. На відміну від процедури занесення на “чорну дошку”, зворотна операція – зняття з неї – нічим не була регламентована, і навіть не була передбачена.

Масштаби цього рукотворного лиха за наявними на сьогодні, але ще не остаточними підрахунками, були такими:

Вінницька область (10,8 % території УСРР із сільським населенням 4 300 тис.): із загальної кількості 64 райони та 2 міськради на “чорну дошку” були занесені населені пункти 31-го району (в тому числі повністю 5 районів та 1 міськрада);

Дніпропетровська область (16,5 % території УСРР із сільським населенням 2 770 тис.): з 44-х районів та 4-х міськрад – населені пункти 44-х районів та міськрад;

Донецька область (11,8 % території УСРР із сільським населенням 1 841 тис.): з 16-ти районів та 13-ти міськрад – населені пункти 22-х районів та міськрад;

Київська область (16,9 % території УСРР із сільським населенням 5 141 тис.): з 74-х районів та 2-х міськрад – 11 районів та міськрад (дані неповні);

Одеська область (15,6 % території УСРР із сільським населенням 2 442 тис.): з 56-ти районів та 4-х міськрад – населені пункти 29-ти районів та міськрад;

Харківська область (16,9 % території УСРР із сільським населенням 4 784 тис.): з 60-ти районів та 4-х міськрад – населені пункти 31-го району та міськради;

Чернігівська область (9,6 % території УСРР із сільським населенням 2 634 тис.): із 35-ти районів та 1-ї райради – населені пункти 22-х районів;

АМСРР (1,9 % території УСРР із сільським населенням 525 тис.) – дані відсутні⁵⁵.

Отже, репресіям, пов’язаним з режимом “чорних дошок”, були піддані мешканці майже половини районів та міськрад України, за винятком Дніпропетровської області, де такий режим панував на території практично всіх адміністративних одиниць.

Певні опосередковані ознаки дозволяють говорити, що й уся Україна була занесена на московську “чорну дошку” або принаймні перебувала у межах її “м’якого” варіанту – переживала “товарну блокаду”. Сумнозвісна

постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі та в Західній області в останньому пункті містить дозвіл на завезення товарів до українського села “на відміну старого рішення” (якого саме, не вказувалося) з наданням особисто С. Косіору та В. Чубарю права призупиняти постачання ними “найбільш відсталих районів”⁵⁶. Із цього стає зрозумілим, що раніше було ухвалено постанову про повну “товарну блокаду” всього українського села, внаслідок чого там неможливо було придбати жодного цвяха, будь-якого інструменту, солі, гасу тощо. Послаблення такого режиму вилитося в надання дозволу місцевим представникам московської влади на власний розсуд регулювати надалі цей процес придушення селянства.

Підсумовуючи зібрані з різних джерел відомості щодо режиму “чорних дошок” під час Голодомору-геноциду 1932–1933 рр. в Україні, можна дійти висновку: режим “чорних дошок” став справжнім знаряддям геноциду ВКП(б) на українських землях. Вважати його лише проявом “штучного ізоляціонізму”⁵⁷ було б замало. Ішлося, зрештою, не стільки про ізоляцію занесених на “чорну дошку” населених пунктів, скільки про створення в таких “резерваціях” умов, несумісних із життям, адже компартійно-радянські можновладці наказували вивозити звідти всі промислові товари, навіть предмети повсякденного попиту, закривати всі банківські рахунки, дотерміново забирати аванси, обкладати населення непомірними податками і штрафами, в рахунок яких вилучалися худоба, свійські птахи та особисте майно. Проти окремих осіб застосовувалися судові та адміністративні репресії, широко практикувалося виселення, примусове позбавлення земельних ділянок тощо. Іншими словами, створювалася “територія лиха”, вийти з якої було абсолютно неможливо, і всі її мешканці були приречені на голодну смерть.

Хронологічно запровадження режиму “чорних дошок” у жодному разі не можна обмежувати компартійними постановами від 18 листопада та 6 грудня 1932 р. Такі репресії почалися значно раніше (принаймні з весни 1932 р.) і набули поширення з жовтня–листопада, тобто директиви КП(б)У лише дещо “унормували” практику, яка склалася раніше, а не започаткували її. І тривали вони дуже довго, принаймні до кінця 1933 р., а, за деякими ще не перевіреними відомостями, – навіть і на початку 1934 р.⁵⁸ Пік репресій припав на листопад–грудень 1932 р. та січень–березень 1933 р., тобто на період найбільшого голодування населення, і був його невід’ємним знаряддям.

Разом з тим дослідження архівних джерел з історії запровадження режиму “чорних дошок” не можна вважати завершеним. Наприклад, у Держархіві Черкаської області не вдалося виявити жодного документа про ці події, що не означає їх відсутності взагалі. Дуже плідним, як свідчить приклад Держархіву Дніпропетровської області, є додаткове дослідження фондів репресивних, каральних та судових установ, зокрема прокуратури. Невичерпним джерелом для з’ясування обставин і наслідків запровадження режиму “чорних дошок” слугує місцева преса, адже кожна така подія мала, за партійною вказівкою, широко висвітлюватися. На нашу думку, доцільно залучити до комплексу джерел з цієї проблеми також фонди ко-

мітетів незаможних селян, які до їх ліквідації у лютому 1933 р. були активно залучені до організації “буксирних бригад”, обшуків у селянських хатах, проведення виселень тощо.

¹ Командири великого голоду: Поїздка В. Молотова та Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. / За ред. В. Васильєва та Ю. Шаповала. – К.: “Генеза”, 2001. – С. 254.

² Див.: Червоний колгоспник (Ворошиловград). – 1932. – 1 березня, 14 травня, 29 червня, 30 вересня.

³ Див.: Радянська нива (Біла Церква). – 1932. – 27, 31 серпня; 8, 10 та 22 вересня.

⁴ Див.: Держархів Кіровоградської області, ф. П-68, оп. 1, спр. 5, арк. 5.

⁵ Див.: Соціалістичний наступ (Зінов’євськ). – 1932. – 17 серпня, 2 жовтня.

⁶ Див.: Комуна степу. – 1932. – 16 жовтня.

⁷ Див.: Колективіст Буринщини. – 1932. – 22 жовтня; Зоря (Шостка). – 1932. – 28 жовтня.

⁸ Див.: Зоря (Шостка). – 1932. – 9 червня.

⁹ Див.: Колективіст Буринщини. – 1932. – 8 серпня.

¹⁰ Див.: Червоний стяг (Чернігів). – 1932. – 13, 20, 23, 25 жовтня.

¹¹ Див.: Червоне Запоріжжя. – 1932. – 23, 27, 29 жовтня.

¹² Держархів (далі – ДА) Сумської області, ф. П-33, оп. 1, спр. 211, арк. 106–107.

¹³ Там само, ф. П-42, оп. 1, спр. 168, арк. 83–84.

¹⁴ Голодомор 1932–1933 років в Україні: Документи і матеріали / Упор. Р. Пиріг. – К.: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2007. – С. 392–393.

¹⁵ Див. незасвідчену склогографічну копію постанови: Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО) України, ф. 806, оп. 1, спр. 22, арк. 532.

¹⁶ ДА Харківської області, ф. П-2, оп. 1, спр. 11, арк. 51–56.

¹⁷ ДА Чернігівської області, ф. П-470, оп. 1, спр. 15, арк. 17–18, 20–21.

¹⁸ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 414.

¹⁹ Центральний державний архів громадських об’єднань (далі – ЦДАГО) України, ф. 1, оп. 20, спр. 5394, арк. 8–10.

²⁰ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 435–436, 439.

²¹ Там само. – С. 450–451.

²² ДА Харківської області, ф. П-80, оп. 1, спр. 43, арк. 306, 306 зв.

²³ “Під прапором Леніна (Баштанка). – 1933. – 19 січня.

²⁴ Див.: ДА Харківської області, ф. П-2, оп. 1, спр. 22, арк. 77.

²⁵ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 960–961.

²⁶ ДА Чернігівської області, ф. П-450, оп. 1, спр. 9, арк. 100.

²⁷ ДА Харківської області, ф. П-2, оп. 1, спр. 22, арк. 82–83.

²⁸ ДА Вінницької області, ф. Р-2700, оп. 1, спр. 1, арк. 175–176.

²⁹ Там само, ф. П-136, оп. 1, спр. 17, арк. 20–23.

³⁰ Див.: ДА Сумської області, ф. П-2303, оп. 1, спр. 23, арк. 5; ф. П-33, оп. 1, спр. 211, арк. 106; ф. П-42, оп. 1, спр. 168, арк. 83.

³¹ Там само, ф. Р-4549, оп. 1, спр. 345, арк. 19.

³² Див.: ДА Дніпропетровської області, ф. Р-19, оп. 1, спр. 169, арк. 118, 134–135, 181–182; спр. 122, арк. 134–135; На соціалістичних ланах. – 1932. – 13 грудня.

- ³³ ДА Харківської області, ф. Р-408, оп. 8, спр. 943, арк. 6–7зв.
- ³⁴ Там само, ф. П-96, оп. 1, спр. 34, арк. 20–21.
- ³⁵ ДА Сумської області, ф. П-33, оп. 1, спр. 227, арк. 15–16.
- ³⁶ Командири великого голоду. – С. 327.
- ³⁷ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 527.
- ³⁸ ДА Запорізької області, ф. П-233, оп. 3, спр. 2, арк. 16.
- ³⁹ ДА Сумської області, ф. П-25, оп. 1, спр. 24, арк. 162–164.
- ⁴⁰ Протокол № 13 засідання бюро Харківського обкому КП(б)У від 22.12.1932. – ДА Харківської області, ф. П-2, оп. 1, спр. 11, арк. 97–98.
- ⁴¹ Голодомор 1932–1933 років на Сумщині / Упор.: Покидченко Л. А. – Суми: Вид. “Ярославна”, 2006. – 1 вид. – С. 220.
- ⁴² ДА Харківської області, ф. П-80, оп. 1, спр. 43, арк. 306, 306 зв.
- ⁴³ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 572–574.
- ⁴⁴ Там само. – С. 603.
- ⁴⁵ ДА Харківської області, ф. П-96, оп. 1, спр. 34, арк. 20–21.
- ⁴⁶ Там само, арк. 25.
- ⁴⁷ Там само, ф. П-2, оп. 1, спр. 11, арк. 97–98.
- ⁴⁸ ДА Сумської області, ф. Р-4549, оп. 1, спр. 345, арк. 17–17 зв.
- ⁴⁹ Див.: ДА Дніпропетровської області, ф. Р-1520, оп. 1, спр. 9.
- ⁵⁰ Там само. – С. 329.
- ⁵¹ Див.: ДА Харківської області, ф. Р-1356, оп. 1, спр. 971, арк. 48–49.
- ⁵² Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 603–604.
- ⁵³ Там само. – С. 620.
- ⁵⁴ Там само. – С. 960–961.
- ⁵⁵ Підрахунок наш з використанням даних, надісланих обласними робочими групами Національної книги пам’яті жертв Голодомору 1932–1933 років, та видання: Адміністративно-територіальний поділ УСРР за станом на 1 грудня 1933 року. – Харків: Вид. ВУЦВК “Радянське будівництво і право”, 1933. – С. 6–7.
- ⁵⁶ Голодомор 1932–1933 років в Україні. – С. 475.
- ⁵⁷ Див.: *Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М.* Голодомори в Україні: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Злочини проти народу. – Вид. 2-е, доп. – К. – Нью-Йорк: Вид. М. П. Коць, 2000. – С. 116.
- ⁵⁸ Є відомості про занесення на “чорну дошку” 14.01.1934 Яблунівської МТС Прилуцького району Чернігівської області: ДА Чернігівської області, ф. П-470, оп. 1, спр. 133, арк. 58.

Раракін Н.

**Archival “Blacklisted” Documents as a Tool
of Soviet Genocide in Ukraine in 1932–1933**

Based on archival documents, the article reveals the mechanisms and peculiarities of a repressive measure with regard to populated localities, kolhosps (collective farms) and even raions of Ukrainian SSR “blacklisted” in 1932–1933.